

Ewa ŁAPA
Politechnika Krakowska
Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków

GRAZ – NOWE OBLCICZE ZABYTKOWEJ PRZESTRZENI MIEJSKIEJ

Streszczenie. W ostatnich latach, dzięki odważnej polityce przestrzennej austriackiego miasta Graz, jego zabytkowe centrum uległo znacznej przemianie. W artykule zaprezentowane zostały najnowsze realizacje architektoniczne znajdujące się na terenie śródmieścia oraz ich wpływ na wygląd i życie miasta.

GRAZ – A NEW APPEARANCE FOR THE HISTORIC CITY

Summary. Recently, thanks to a spatial policy of the Austrian city Graz, its historical center has changed a lot. In the paper there are presented contemporary architectural realizations and their influence on the city's appearance and daily life.

1. Wstęp

Śródmieście austriackiego miasta Graz, stolicy regionu Styrii, dzięki swej bogatej historii stanowi niezwykle cenny zespół architektoniczny i urbanistyczny.

Początki historii miasta sięgają ok. 1000 r., lecz największy okres rozkwitu Graz przeżył pomiędzy XV a XVII w. W stylu renesansowym powstał wtedy budowany przez Lombardczyków śródmiejski pałac (Landhaus) z pięknym, arkadowym dziedzińcem, budynek uniwersytetu (Alte Universität) oraz kolegium jezuitów. Powtarzające się w XVI i XVII w. najazdy tureckie wymusiły powstanie obwarowań leżącej niemal w sercu miasta Góry Zamkowej (Schlossberg). Kontreformacja pozostawiła w mieście barokowe mauzoleum. Po przejściu władzy w Grazu przez księcia Hansa Ulricha von Eggenberga na wschód od śródmieścia powstał pałac (Eggenberg Palace)¹. Około 1780 r. rozebrano mury miejskie, a na początku

¹ Niedawno włączony do obszaru wpisu na Światową Listę Dziedzictwa UNESCO z kryterium iv, [za:] The City

XIX w. Napoleon nakazał wysadzić twierdzę na Górze Zamkowej, z której w całości zachował się jedynie wieża zegarowa i dzwonnica. W XVIII i XIX w. miasto przechodziło dalsze architektoniczne przemiany – wybudowano wtedy liczne pałace i bogate kamienice. W dziewiętnastym stuleciu powstały reprezentacyjne budynki ratusza, teatru i opery.

W dowód uznania dla swego architektonicznego bogactwa Graz został w 1999 r. uhonorowany miejscem na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jako powód wpisu podano połączenie wpływów architektury niemieckiej, śródziemnomorskiej i bałkańskiej (kryterium ii) oraz harmonijne nawarstwienia epok stylowych (kryterium iv)². Argumentem za wpisem była także udana integracja architektury współczesnej z zabytkową, wprowadzanej w Grazu w ostatnich dziesięcioleciach XX w.³ Polityka ta znalazła swą kontynuację także w XXI w.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyboru inwestycji związanych z przeszczerzeniami publicznymi i obiektami użyteczności publicznej, powstałymi w Grazu na przełomie XX i XXI w., w obrębie historycznego centrum⁴. Współczesne realizacje architektoniczne znacząco wpłynęły na wizerunek śródmieścia i pomogły mu odpowiedzieć na wyzwania stawiane przed współczesnymi miastami.

2. Polityka przestrzenna miasta

W związku z umieszczeniem Grazu na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO uznano, że skoro jednym z powodów wpisu był sukces w łączeniu architektury współczesnej z zabytkową, miasto musi utrzymać tę linię postępowania. Postanowiono, że integracja form współczesnych z zabytkowymi powinna przebiegać wedle ściśle określonych kryteriów, a nowe obiekty powinny odzwierciedlać styl architektoniczny naszych czasów. Celem dalszego rozwoju stała się więc ochrona autentycznej, zabytkowej tkanki bez zamieniania śródmieścia w muzeum⁵.

Wkrótce okazało się, że inwestycje nie są możliwe bez odpowiednich regulacji. Rozbiórka kamienicy Kommoda pod nowy obiekt spowodowała negatywną reakcję Komitetu UNESCO, który w 2006 r. zażądał stworzenia precyzyjniejszych narzędzi planowania i regulacji. W wy-

of Graz - Historic Centre and Schloss Eggenberg. Extension to city of Graz - Historic Centre, <<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/2018>>, [12.06.2010]

² Graz Nomination File, 14.12.1999, <<http://whc.unesco.org/en/list/931/documents/>>, [20.04.2010].

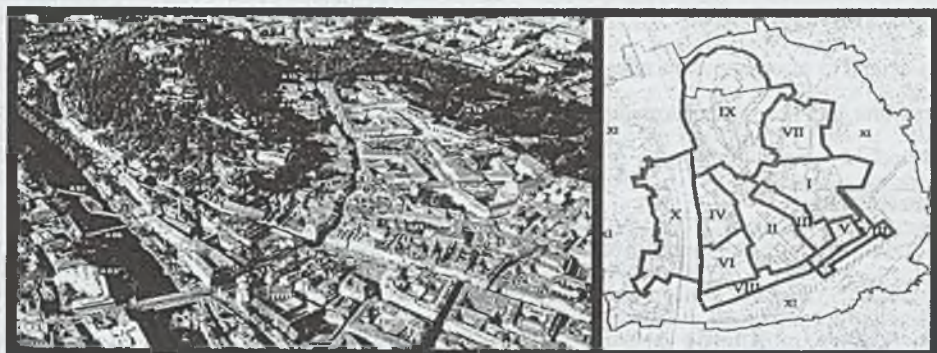
³ Tamże.

⁴ Teren, którego dotyczy opracowanie pokrywa się z układem wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO wraz ze strefami buforowymi.

⁵ 10 Jahre UNESCO Welterbe Graz. 10 years UNESCO World Heritage, pod red. Stadt Graz – Stadtbauverwaltung Graz, Graz 2009, s. 18.

niku tego powstał Plan Zarządzania (Managementplan, autorzy: Wiltraud Resch, Christian Andexer), którego najważniejszym elementem jest szczegółowy Plan Miejscowy (Masterplan)⁶. Zostały w nim wyznaczone w śródmieściu strefy ścisłej ochrony zabytków, miejsca wymagające wyeksponowania walorów historycznych, tereny przeznaczone pod inwestycje oraz strefy buforowe. Zapisane zasady ochrony są zgodne z wymogami UNESCO, ale równocześnie pozwalają na swobodę architektoniczną, gwarantując wysoki poziom realizacji.

Dodatkowo w 2008 r. powstała regionalna ustawa o ochronie zabytkowego centrum Grazu. Było to konieczne, gdyż austriackie prawo państwowe zawiera wyłącznie ogólne warunki ochrony zabytków. Szczegóły, takie jak: dopuszczalne konstrukcje, zabezpieczenia przeciwpożarowe czy izolacje termiczne definiowane mogą być tylko w prawie regionalnym. Nowa ustawa powołała do życia komisję złożoną ze specjalistów, czuwającą nad wprowadzaniem do śródmieścia architektury wysokiej jakości. Stworzony został „stół inwestycyjny” (Projektstisch), poprzez który osoby starające się o pozwolenie na budowę mogą kontaktować się ze wszystkimi niezbędnymi urzędami miasta.

Rys. 1. Widok historycznego śródmieścia Grazu z lotu ptaka, *Architektur_Graz...*, s. 10-11; *Masterplan, 10 Jahre UNESCO Welterbe Graz...*, s. 41

Fig. 1. View of the historical city center of Graz from the bird perspective, *Architektur_Graz...*, p. 10-11; *Masterplan, 10 Jahre UNESCO Welterbe Graz...*, p. 41

3. Przekształcenia przestrzeni publicznych

Priorytetem władz Grazu stało się nie tylko utrzymanie jego atrakcyjności turystycznej miasta, ale przede wszystkim zorganizowanie przestrzeni tak, by chętnie odwiedzali ją mieszkańcy. Z tego powodu przeprowadzono kilka akcji podnoszenia jakości przestrzeni

⁶ Tamże, s. 45.

publicznych np. „Rettet die Grazer Altstadt” (Na ratunek Staremu Miastu Grazu – tłum. własne) z 1972 r. oraz „Grazer Altstadterhaltungsgesetz” (Ustawa o ochronie Starego Miasta) z lat 1975-1980⁷. Działania te są kontynuowane i w ich ramach rewaloryzowano większość placów śródmieścia⁸. Wśród nich znalazł się także najważniejszy – Hauptplatz (proj. Markus Pernthaler). Koncepcja zakładała maksymalne wyeksponowanie elewacji zabytkowych kamienic. Nowe elementy wyposażenia otrzymały wyraźny charakter współczesny, dzięki czemu nie fałszują odbioru obiektów autentycznych. O odpowiednią ekspozycję nocną zadbano poprzez montaż lamp z panelami promieniującymi, umieszczonymi na wysokich masztach.

W ramach stopniowego usuwania ruchu samochodowego z centrum miasta, koniecznością stało się doprowadzenie wygodnej, łatwo dostępnej komunikacji publicznej. Wymagało to stworzenia węzła komunikacyjnego bezpośrednio w pobliżu dzielnicy śródmiejskiej, który umożliwiałby dotarcie do centrum z każdego punktu miasta. Rolę tę przyjął na siebie Jakominiplatz (1996 r., Jörg i Ingrid Mayr, Johannes Fiedler). Leży on u wylotu ulicy prowadzącej bezpośrednio na Hauptplatz. Atutem była także duża powierzchnia, możliwa do zaadaptowania. Plac pokryty został asfaltem, wysepki przeznaczone dla pieszych zaznaczono wyniesieniem ponad poziom ulicy. Przestrzeń wypełniona kioskami i reklamami została zintegrowana, poprzez rozmieszczenie pięcioramiennych lampy na wysokich żółtych masztach. Pomimo swej funkcjonalności, po ponad dekadzie, projekt ten oceniany jest jako zbyt mało reprezentacyjny⁹.

Przystosowanie śródmieścia dla ruchu pieszego, oprócz zorganizowania transportu publicznego, wymagało zapewnienia wokół centrum miejsc parkingowych. Kwestię tę rozwiązano poprzez zamknięcie części ulic dla samochodów. Powstał wtedy m.in. podziemny parking pod Karmeliterplatz (2005 r., Norbert Müller i urban filter).

⁷ Architektur_Graz. Positionen im Stadtraum. Mit Schwerpunkt ab 1990, pod red. M. Szyszkowitza, R. Ilsinger, Haus der Architektur Graz, Graz 2009, s. 34-35.

⁸ Łapa E.: Przekształcanie placów publicznych jako próba zatrzymania mieszkańców w zabytkowym śródmieściu Grazu, artykuł przyjęty do „Czasopisma Technicznego” w związku z konferencją Publiczna przestrzeń w miejskim środowisku zamieszkania.

⁹ Architektur_Graz..., opis A 22.

Rys. 2. Hauptplatz, *Architektur Graz...*, opis A 01; Jakominiplatz, fotografia własna autorki; Karmeliterplatz, *10 Jahre UNESCO Welterbe Graz...*, s. 71

Fig. 2. Hauptplatz, *Architektur_Graz...*, description A 01; Jakominiplatz, author's own photographs; Karmeliterplatz, *10 Jahre UNESCO Welterbe Graz...*, p. 71

4. Inwestycje architektoniczne w obrębie śródmieścia

Najbardziej widocznym elementem przemiany śródmieścia są nowe formy architektoniczne łączone z architekturą zabytkową jako plomby, rozbudowy czy też nadbudowy. Silne do-inwestowanie obszaru ścisłego centrum wiązało się w Grazu z chęcią utrzymania żyjącego śródmieścia i zapobieżenia przenoszeniu się ważnych funkcji do strefy podmiejskiej. Jest to nie tylko sposób na ochronę przestrzeni, ale także na ekonomiczne gospodarowanie zasobami.

Utrzymaniu atrakcyjności służą między innymi instytucje użyteczności publicznej, które swą bogatą ofertą kulturalną przyciągają do centrum turystów oraz mieszkańców. Szczególną popularnością cieszą się dwa obiekty wybudowane w związku z ogłoszeniem Grazu Europejską Stolicą Kultury w 2003 r. Kunsthaus, muzeum sztuki współczesnej (architekci: Peter Cook, Colin Fournier) powstał w strefie buforowej, na granicy ścisłego centrum. Ten tzw. blob (ang. plama, kleks) dzięki futurystycznemu kształtowi i multimedialnej fasadzie¹⁰, stanowi architektoniczną innowację na skalę światową, choć to właśnie w Grazu Rozwinął się kierunek otwierający pole architekturze biomorficznej¹¹. Jednak organiczna forma budynku, o czym często się zapomina, stanowi tylko część struktury, której ważny element stanowi pochodząca z 1847 r. zabytkowa kamienica Eisernes Haus¹². Innym dowodem harmonijnego połączenia nowoczesności z tradycją jest fakt, że jeden z „czółków” - świetlików

¹⁰ E. Dworzak-Żak, Zmienna szata zewnętrzna – nowa estetyka, „Czasopismo Techniczne”, z. 13, Architektura, z. 6-A, 2007, s. 228.

¹¹ Graz Schule, Encyclopedia of XX th Century Architecture, red. R. S. Sennott, t. 1, Nowy Jork-Londyn 2004, s. 168.

¹² *Architektur_Graz...*, opis A 03.

Przyjaznego Obcego, jak potocznie określa się budynek, otwiera widok wprost na wieżę zegarową.

Drugim obiektem zrealizowanym w 2003 r. była sztuczna wyspa Murinsel (proj. Vito Accondi). Konstrukcja wykonana ze stalowych, trójkątnych modułów z daleka lśni jak wody rzeki Mur, z bliska zaś oczarowuje inżynierską precyzją wykonania. Murinsel stanowi miejsce spotkań teatralnych i muzycznych, a na co dzień służy jako kawiarnia.

Rys. 3. Muzeum Sztuki Współczesnej Kunsthaus, fotografia własna autorki; Sztuczna wyspa Murinsel, fotografia własna autorki

Fig. 3. Museum of Contemporary Art Kunsthaus, author's own photographs; Artificial island murinsel, author's own photographs

Na pierwszy rzut oka mniej spektakularną, jednak niemniej odważną, inwestycją było odnowienie kompleksu budynków starego uniwersytetu i Pałacu Biskupiego (2007 r., Alte Universität i Bischöfliches Palais, proj. Alfred Bramberger). Wprowadzono tam nowoczesną, minimalistyczną architekturę, kontrastując ją z bogatym barokowym wystrojem zabytku. Podobnemu unowocześnieniu poddano budynek Muzeum Miejskiego (Stadtmuseum, 1997 r., proj. Jörg i Ingrid Mayr).

Nowoczesne dodatki powstały także przy budynkach Regionalnego Archiwum (Landesarchiv, 2000 r., Jörg i Ingrid Mayr) i Muzeum Etnograficznego (Volkskundemuseum Joanneum, 2003 r., proj. BMW Architekten). W tym pierwszym przypadku dodane zostały dwa srebrne kominy, w drugim wiele nowoczesnych udogodnień, z których najciekawszą jest łącząca dwa skrzydła muzeum przewiązka.

Tradycyjnie śródmieście stanowiło ośrodek handlu i usług. W Grazu zdecydowano się nie tylko na podtrzymanie, ale i rozwinięcie tej funkcji. Najważniejszą, bo zajmującą cały kwartał zabudowy, realizacją tego typu jest dom towarowych Kastner und Öhler K&Ö (proj. Mi-

chael Szyszkowitz + Karla Kowalski). Kolejne etapy adaptacji kamienic miały miejsce w 1994 i 2003 r. W chwili obecnej prowadzona jest następna rozbudowa. Z zewnątrz obecność nowej funkcji manifestuje się umieszczeniem na elewacjach stalowych elementów dekoracyjnych i szklanych zadaszeń. Wewnątrz dziedzińców i podwórek dawnych kamienic mieszkalnych widoczne są przeszklone klatki schodowe i przewiązki.

O wiele skromniejszą realizacją, lecz często określaną w publikacjach mianem wybitnej¹³ jest Humanic Flagship Store z 2007 r. (proj. Michael Szyszkowitz + Karla Kowalski). Koncepcja oparła się tu na zamontowaniu w witrynach sklepu wygiętych ponad głowami przechodniów paneli mieniącego się szkła.

Charakter rewitalizacji miała przebudowa Steiermärkische Sparkasse (2006 r., architektki: Michael Szyszkowitz + Karla Kowalski). Ten powstały w latach 70. XX w. budynek wymagał nowego kostiumu architektonicznego. Obłożenie go półprzezroczystymi lamelami nie tylko pozwoliło na modernizację wyglądu bez nadmiernych kosztów, ale pozwoliło także znacznie zredukować zapotrzebowanie energetyczne obiektu.

Rys. 4. Muzeum Etnograficzne Joanneum, fotografia własna autorki; Archiwum Regionalne, fotografia własna autorki; Dom handlowy Kastner & Öhler, fotografia własna autorki

Fig. 4. Ethnographical Museum, author's own photographs; Regional Archive, author's own photographs; Shopping house Kastner & Öhler, author's own photographs

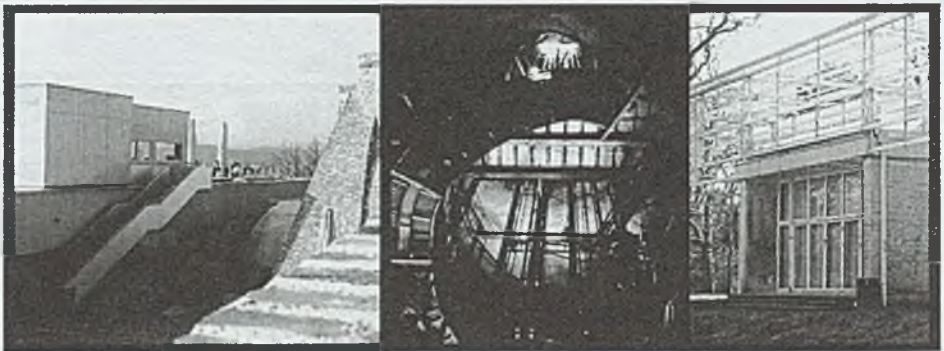
Atrakcyjne miasto to nie tylko gęsta zabudowa, ale także tereny zielone i rekreacyjne. Symbolem harmonijnego planowania śródmieścia jest zagospodarowanie Góry Zamkowej, jako terenu spacerowego, uzupełnionego o funkcje kulturalne (sala koncertowa z zasuwany dachem w ruinach kazamatów, 1987 r., proj. Jörg i Ingrid Mayr) oraz usługowe. Nowo powstałe kawiarnie Café-Bar Aiola Upstairs (2003 r., proj. Siegfried Frank/Michael Rieper) i Schlossbergrestaurant (2007 r., proj. Christian Alexander, Georg Moosbrugger) w pełni wy-

¹³ Tamże, opis A 27.

korzystują możliwości nowoczesnej architektury i dzięki przeszkleniom ścian otwierają widok na panoramę miasta.

Spektakularnym pomysłem stało się wykorzystanie wydrążonych pod Górą Zamkową tuneli, które w czasie II wojny światowej miały stanowić schronienie dla mieszkańców miasta. W 1999 r. powstała tam sala koncertowo-wystawiennicza Dom im Berg (proj. Reiner Schmid). Prowadzi do niej winda Lift im Berg (proj. Reiner Schmid), która dodatkowo ułatwia mieszkańcom Grazu dostanie się na szczyt góry.

Po zburzeniu murów miejskich, w sąsiedztwie Góry Zamkowej, założono park. W 2000 r. otwarto tam Forum Stadtpark (proj. Ernst Giselsbrecht, Peter Zinganel). Obiekt to przebudowa dawnej siedziby bohemy artystycznej Grazu. Podjęte prace miały udostępnić to miejsce szerszej publiczności i uzupełnić je o nowe funkcje kulturalne. Lekka konstrukcja, otaczająca kilka drzew, doskonale wpisała się w przestrzeń parku.

Rys. 5. Restauracja Schlossbergrestaurant, fotografia własna autorki; Winda Lift im Berg, fotografia własna autorki; Pawilon Forum Stadtpark, fotografia własna autorki

Fig. 5. Restaurant Schlossbergrestaurant, author's own photograph; Lift im Berg, author's own photograph; Forum Stadtpark, author's own photograph

5. Zakończenie

Niespotykana w innych miastach, wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, akcja przekształcania przestrzeni zabytkowego centrum, dodawania nowych, niejednokrotnie silnie kontrastujących form architektonicznych, zasadniczo wpłynęła na wizję i formę Grazu. Uznanie zabytkowego kompleksu miejskiego za formę otwartą, okazało się oznaką życia miasta i jego wewnętrznej energii. Dzięki utrzymaniu porządku urbanistycznego (skala, siatka zabudowy), nawet najbardziej awangardowe projekty nie zostały uznane za zbyt

drastyczną interwencją przestrzenną. Stało się to możliwe, przede wszystkim dlatego, że podstawą do prowadzenia takich działań, było poszanowanie autentycznej substancji zbytkowej i architektonicznego dziedzictwa miasta.

Jak w dłuższej perspektywie ocenione zostaną prowadzone w Grazu działania – trudno ocenić, niemniej wydaje się, że obrana ścieżka pozwoli przyszłym pokoleniom na uznanie dla współczesnych architektów za umiejętność łączenia odmiennych form architektury bez konieczności rezygnowania z własnej inwencji twórczej.

Bibliografia

1. 10 Jahre UNESCO Welterbe Graz. 10 years UNESCO World Heritage, pod red. Stadt Graz
2. Stadtbaudirektion Graz, Graz 2009.
3. Architektur_Graz. Positionen im Stadtraum. Mit Schwerpunkt ab 1990, (pod red.): M. Szyszkowitza, R. Ilsinger, Haus der Architektur Graz, Graz 2009.
4. Łapa E.: Przekształcanie placów publicznych jako próba zatrzymania mieszkańców w zabytkowym śródmieściu Grazu, „Czasopismo Techniczne”, 2-A, 2010, z. 5, r. 107.
5. Dworzak-Żak E.: Zmienna szata zewnętrzna – nowa estetyka, „Czasopismo Techniczne”, z. 13, Architektura, z. 6-A, 2007.
6. Graz Schule, Encyclopedia of XX th Century Architecture, (red.): R.S. Sennott, t. 1, Nowy Jork-Londyn 2004.
7. The City of Graz - Historic Centre and Schloss Eggenberg. Extension to city of Graz – Historic Centre, <<http://whc.unesco.org/en/tentativelists/2018>>, [12.06.2010].
8. Graz Nomination File, 14.12.1999, <<http://whc.unesco.org/en/list/931/documents/>>, [20.04.2010].